

VAK **TAAL**

DOCENT **PROF. DR PAMELA PATTYNAMA**

LES **Max Havelaar of de invloed van de populaire media op de herinnering aan Indië**

In 1859 schreef een gedesillusioneerde ambtenaar uit Nederlands-Indië (Eduard Douwes Dekker) een boek onder de schuilnaam Multatuli. *Max Havelaar of de koffiveilingen der Nederlandsche Handelmaatschappij* (1860) bevat een felle aanklacht tegen de misstanden in Nederlands-Indië. Douwes Dekker beschreef in grote lijnen zijn eigen ervaringen in romanvorm. De pas aangestelde assistent-resident Havelaar wil optreden tegen de lokale vorst die de bevolking uitbuit en onder één hoedje speelt met de koloniale machthebbers. Hij vraagt zijn meerdere, de resident, hem te helpen. Deze weigert. Havelaar neemt daarop ontslag en keert terug naar Nederland om verhaal te halen. Douwes Dekker schreef uit idealisme, morele verontwaardiging, maar ook uit eigenbelang: de machtswillekeur in Indië moest gehegeld en zelf wilde hij eerherstel.

Max Havelaar heeft de eeuwen getrotseerd. Het boek is wereldberoemd, en wordt internationaal geprezen als literair meesterwerk en als invloedrijk politiek pamflet. Interessant is echter dat het leespubliek de roman in de loop van de tijd totaal anders is gaan interpreteren. Douwes Dekker was niet tegen het kolonialisme. Zijn roman is een pleidooi voor een rechtvaardiger, koloniaal beleid. Toch, hoewel de tekst onveranderd is gebleven, staat het boek tegenwoordig algemeen bekend als anti-koloniaal. Hoe heeft dat kunnen gebeuren? Het antwoord ligt, volgens mijn onderzoekingen, in de invloed die de tekst heeft ondergaan van popularisering en vooral visualisering.

Max Havelaar is in de loop der tijden vooral in beelden bekend geworden bij een groot publiek. De woorden van de tekst zijn gevisualiseerd. In 1871 werd het voor het eerst opgevoerd als toneelstuk en sindsdien zijn de toneelversies elkaar opgevolgd. Tot nu toe zijn er wel zeven verschillende opvoeringen bekend. In 1976 kwam *Max Havelaar* van Fons Rademakers uit: de eerste Nederlandse bioscoop film over het koloniale verleden. In 1982 volgde een musical uitvoering. Die doorlopende stroom van visuele uitbeeldingen had een groot bereik. "De mens is een kijkdier" zei dichter-tekenaar Lucebert. Uitbeeldingen en bewegende beelden hebben een grotere uitwerking dan geschreven teksten. Zo is het ook *Max Havelaar* vergaan.

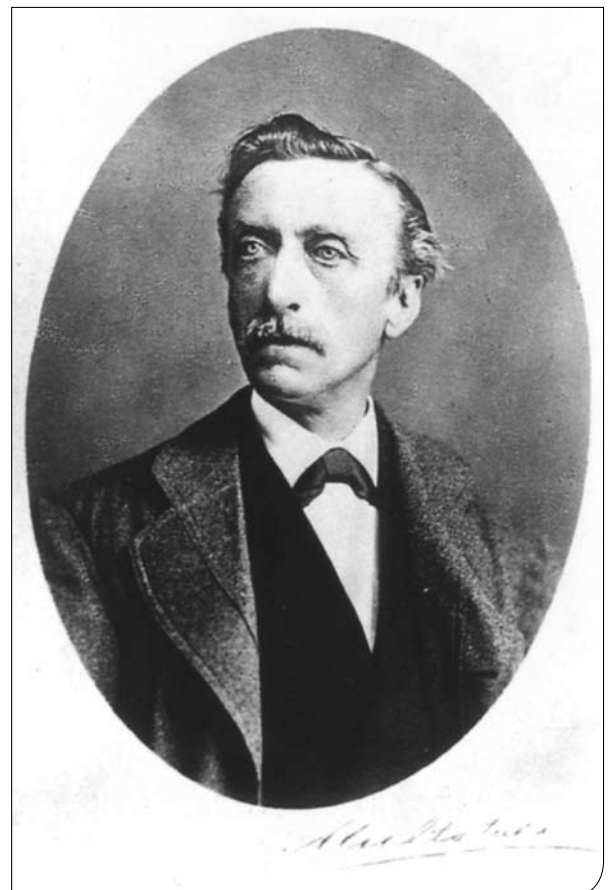
De bioscoop film van Fons Rademakers wist bijvoorbeeld direct al meer dan de gebruikelijke aantallen bezoekers te trekken. Wie de verschillen tussen boek en film opspoort ziet hoe zeer de film is aangepast aan veranderde visies op het verleden. Toegevoegde figuren en gebeurtenissen benadrukken vooral de corrupte betrokkenheid van de *Nederlanders* bij de uitbuiting van de Javaanse bevolking. Dat verschoven beeld duidt op veranderde denkbeelden over het koloniale verleden. Vooral in de jaren '60 en '70 van de vorige eeuw zijn visies op het verleden omgeslagen. Het was de roerige tijd van Black Power en de kritische vrouwen- en homobewegingen. Het optreden van de VS in Vietnam werd

openlijk veroordeeld en in het kielzog daarvan veranderde het eigen kolonialisme van grootse historie in een schaamtevol verleden.

Daarvoor, in de jaren '50 en '60, was er weinig publieke aandacht voor Indië. Nederland had haar internationale positie als groot imperialistisch rijk verloren en over dat gezichtsverlies werd voornamelijk gezweven.

Portretfoto van Eduard Douwes Dekker (1820-1887).

(Foto collectie Tropenmuseum, Amsterdam, coll.nr 10018662)

VAK **TAAL**

DOCENT **PROF. DR PAMELA PATTYNAMA**

LES Max Havelaar of de invloed van de populaire media op de herinnering aan Indië

De honderdduizenden spijtoptanten uit Indonesië arriveerden in een land in wederopbouw na de Duitse Bezetting. In 1969 verscheen Joop Hueting, een ex-militair die gevochten had in de onafhankelijkheidsoorlog tegen Indonesische nationalistena op de TV. In het openbaar beschuldigde hij Nederlandse militairen van oorlogsmisdaden. Dat sloeg in als een bom! In plaats van slachtoffer van de Duitse bezetting werd Nederland opeens als misdadiger in Indonesië afgeschilderd. Mede door die tv-uitzending begon het geliefkoosde beeld van een groots verleden te wankelen. In Rademakers film komt die omslag van groots koloniaal verleden naar nationale schuld naar buiten. In tegenstelling tot Douwes Dekkers bedoeling in 1860, omvat de film een anti-koloniale aanklacht.

Ook in de musical van 1986 is de anti-koloniale tendens te bespeuren. Dat is opmerkelijk, want mensen komen naar een musical voor amusement, niet voor een confrontatie met "nationale schanddaden". Jos Brinks musical was een daverend succes. De regisseur pakte uit met adembenemende tableaux vivantes, decors en kostuums. Dat glittergoud trok publiek, maar óók de aanpassing van de oude, moralistische tekst was debet aan de bijval. Zo geeft Havelaars toegewijde echtgenote Tine hem in de musical een grote mond, en ook ambtenaar Verbrugge, een gezagsgetrouwe bangbroek geeft repliek. Hun weerwoord stelt de idealistische heethoofd voor postkoloniale dilemma's en op lichte wijze wordt duidelijk gemaakt dat fout en goed *niet* zo glashelder van elkaar gescheiden zijn. Een van de eindscènes verscherpt die anti-koloniale boodschap nog meer. Daar wordt het blauw van de Nederlandse

vlag afgescheurd, zodat de Indonesische vlag die uit de banen rood en wit bestaat overblijft. Natuurlijk kon deze scène niet aanwezig zijn in het boek van 1860, omdat de Indonesische vlag pas werkelijkheid werd met de onafhankelijkheidsverklaring in 1945. Waar het hier om gaat is dat de musical over de nationale held *Max Havelaar* ons de Indonesische onafhankelijkheid in herinnering brengt. Blijkbaar heeft Nederland in 1986 in zoverre haar wonden gelikt dat het koloniale verleden uitgebeeld kan worden in relatie tot de Indonesische onafhankelijkheid. Terwijl de *roman* de Indonesische bevolking voornamelijk presenteert als slachtoffer van machthebbers, benadrukt de postkoloniale musical hun rol als overwinnaars. Dit *happy ending* past bij een musical. Het interessante is dat conventionele happy endings geruststellend werken en elke kritische gedachte uitbannen. Deze ending doet echter het omgekeerde: hij bevat nationale zelfkritiek en zendt het publiek naar huis met een ongemakkelijke boodschap. En toch was het publiek happy.

Ik heb hierboven willen laten zien dat *Max Havelaar* in de huidige visuele cultuur is gepopulariseerd en verspreid via uitbeeldingen: toneel, films, een musical. In 1860 verpakte Multatuli zijn boodschap - en dat zijn zijn eigen woorden - in een "lekker omhulsel". Het lekkere van toneel, films en musicals ligt in hun visuele toegankelijkheid. Multatuli's boodschap benadrukte een rechtvaardiger koloniaal beleid. De film, ontstaan in de maatschappijkritische jaren 70, draagt een anti-koloniale boodschap uit: Indië is uitgebuit en geëxploiteerd onder de verantwoordelijkheid van de Nederlandse kolonisator. Ook de musical

benadrukt Nederlands laakbare rol. Deze strekking is versterkt door de toneelgezelschappen die *Max Havelaar* in verschillende vormen op de planken hebben gebracht. Mijn punt is dat de literaire tekst onder invloed van de populaire cultuur nu gelezen wordt als anti-koloniale tekst, in weerwil van Douwes Dekkers bedoeling. De voortgaande waardering voor Multatuli's tekst bewijst dat de populaire en visuele media, met hun voor iedereen herkenbare emoties een enorme invloed uitoefenen op het collectieve geheugen en op de beeldvorming rond het koloniale verleden.

BIOGRAFIE

prof. dr Pamela Pattynama

Pamela Pattynama is bijzonder hoogleraar Indische literatuur en cultuur aan de Universiteit van Amsterdam. Zij geeft les in filmstudies, literatuurwetenschap en in de Indisch-Nederlandse literatuur. Zij heeft geschreven over 'gender', over 'gemengd ras' en over de Indische identiteit. Haar huidige onderzoek gaat over culturele herinneringen aan Indië in Nederlandse literatuur, films en levensgeschiedenissen. Specifiek is zij geïnteresseerd in de overdracht van herinneringen tussen eerste, tweede en derde generatie Indische migranten. Pamela Pattynama zelf behoort tot de tweede generatie Indische Nederlanders.

LEESLIJST

- > Leeuwe, H.H.J. 'De eerste dramatisering van Multatuli's *Max Havelaar*', in: *Over Multatuli* 25 (2003), p. 46-53.
- > Maas, Nop, "'Dat boek is meer dan een boek – het is een mensch"; Reacties op *Max Havelaar* in 1860', in: *Over Multatuli* 29 (1992), p. 13-60.
- > Meulen, Dik van der, *Multatuli; Leven en werk van Eduard Douwes Dekker* (Nijmegen 2002).
- > Multatuli, *Max Havelaar of de Koffievelingen der Nederlandsche Handelsmaatschappij*. Ingeleid door A. L. Sötemann (Amsterdam/Brussel 1979 [1860]).
- > Pattynama, Pamela, '*Max Havelaar*: Kisah Kedihupan yang Berubah / Het veranderlijke leven van de *Max Havelaar*', in: Gustinelly, Mursidah, Y. R. Suhardi en K. Groeneboer (red.), *Tiga Puluh Lima Tahun Studi Belanda di Indonesia / Vijfendertig jaar studie Nederlands in Indonesië* (Depok 2006).
- > Pattynama, Pamela, *... de baai... de binnenbaai... Indië herinnerd*. Inaugurale rede uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar Koloniale en postkoloniale literatuur- en cultuurgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam vanwege de stichting het Indisch Huis op donderdag 16 december 2005 (Amsterdam 2007).

HET TONG TONG FESTIVAL PRESENTEERT:

De Indische School 2008

De Pupillenschool in Gombong (Midden-Java), voor de opleiding van "kinderen van het mannelijke geslacht voor de militaire stand". De foto is afgebeeld in *Baren en oudgasten*, een deel uit de fotoboekenserie *Tempo doeloe – een verzonken wereld* (uitgeverij Querido), samengesteld door Rob Nieuwenhuys.

Het gebrek aan kennis in de Nederlandse samenleving over de Indische cultuur en geschiedenis is een doorn in het oog van veel (Indische) Nederlanders. Ervaringsverhalen uit de Indische gemeenschap worden door gebrek aan voorkennis niet altijd in de juiste context geplaatst waardoor de beeldvorming blijft steken in clichés.

Stichting Tong Tong wil dit veranderen. De oudste Indische culturele stichting van Nederland organiseerde daarom in 2008 De Indische School, een educatief programma tijdens het Tong Tong Festival van de 50e Pasar Malam Besar, voor iedereen die meer wil weten over het Indische heden en verleden.

Deskundige docenten verzorgden een lesprogramma in het Bibit-Theater op het gebied van (kunst)geschiedenis, taal en letteren, muziek en economie; zoveel mogelijk kanten van de Indische maatschappij & geschiedenis werden belicht. Er was geen speciale voorkennis van de leerlingen vereist; iedereen vanaf vijftien jaar kon de lessen goed volgen.

De samenvattingen van de lessen zijn via de website van Stichting Tong Tong te lezen; de uitgebreide tekst kunt u downloaden. In leeslijsten worden boeken genoemd die u kunnen helpen nog meer informatie te vinden over de besproken onderwerpen.

Stichting Tong Tong werd bij dit project terzijde gestaan door een adviescommissie bestaande uit dr Tom van der Geugten (vakdidacticus, Fontys Hogescholen, Tilburg), prof. dr Bert Paasman (voormalig hoogleraar Koloniale en postkoloniale literatuur- en cultuurgeschiedenis, Universiteit van Amsterdam), en prof. dr Wim Willems (hoogleraar Sociale Geschiedenis, Universiteit Leiden).

De Indische School is in 2008 mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van Stichting Het Gebaar.

Stichting Tong Tong / Pasar Malam Besar BV
Bezuidenhoutseweg 331
2594 AR Den Haag
www.tongtong.nl

STICHTING TONG TONG